

UOT 002.2(091)**1921-1925-Cİ İLLƏRDƏ İRAN AZƏRBAYCANINDA
SOSIAL-SİYASİ VƏZİYYƏT VƏ MƏTBUAT****Məcid Entezari Məleki**
Bakı Dövlət Universiteti
azarprj@gmail.com

Məqalədə 1921-1925-ci illərdə İran Azərbaycanında baş verən hadisələrin mətbuatda əks olunmasından söhbət gedir. “Böyük İran” ideyasının dövlətin rəsmi ideologiyasına çevrilməsi, bütün mətbuat orqanlarının onun təbliğinə cəlb olunması diqqətə çatdırılır. Göstərilir ki, milliyət və milli birliyə aid ideyaların mətbuata çıxması hər vaxtlə əngəllənirdi.

Açar sözlər: İran Azərbaycanı, Mətbuat, Azərbaycan dili, qəzet, jurnal

Hər bir xalqın tarixinin, mədəni irsinin, ictimai-siyasi və bədii fikrinin öyrənilməsində dövrü mətbuatın böyük rolu vardır. 150 ildən artıq tarixə malik olan Cənubi Azərbaycan mətbuatı bu baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələyə “Mətbuat” məfhumunun hazırda daha çox ictimai funksionallıq və milli şüurun inkişafı kontekstində əsas götürülən müasir anlamı baxımından və konkret olaraq Cənubi Azərbaycan hüduqları çərçivəsində yanaşdıqda isə onu söyləmək olar ki, Cənubi Azərbaycan mətbuatının təşəkkül tarixi XX əsrin əvvəllərindən etibarən hesablanmalıdır.

Cənubi Azərbaycan mətbuatının inkişaf tarixi spesifik tarixdir və heç bir xalqın mətbuatı ilə müqayisə oluna bilməz. Nəzərə almaq lazımdır ki, Cənubi Azərbaycan mətbuatı XIX əsrdə iki yerə parçalanan, iki ayrı və çox fərqli imperiyanın zülmü altında, çox fərqli siyasi sistemlərin və ideologiyaların təsirinə məruz qalan, son 200 ildə gərgin ictimai-siyasi katalizmlərin, sosial-mədəni təbəddülatların, çoxsaylı inqilab və çevrilişlərin episentrində olan bir xalqın mətbuatıdır. Bu baxımdan 1917-ci ildən sonrakı dövrdə İran Azərbaycanında mövcud olmuş mətbuat böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu mətbuat İran Azərbaycanında son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli, siyasi-ictimai hadisələrlə zəngin tarixini tam dolğunluqla özündə əks etdirmişdir. Müxtəlif dövrlərdə intibah və tənəzzül halları keçirən bu mətbuat Azərbaycan xalqının və onun mədəniyyətinin məruz qaldığı bütün siyasi, ictimai və ideoloji təbəddülatları bilavasitə öz üzərində hiss etmişdir.

Güney Azərbaycan mətbuatının inkişafı milli azadlıq hərəkatı ilə sıx bağlı olmuşdur. Hətta Azərbaycan mətbuatının İrandakı ictimai-siyasi durumdan asılı olduğunu da soyləmək düzgün olardı. Hər inqilabdan sonra mədəni həyatda da irəliləyiş olmuş, lakin hakim dövlət siyasəti milli tərəqqinin qarşısını almışdır.

1920-ci ilin sentyabr ayında demokratik hərəkatın yatırılmasından sonra İran Azərbaycanının mərkəzə tabe etdirilməsi prosesi başlandı. Demokrat Fırqəsinin məğlubiyyəti və ləğvi (1922) vilayətdə feodal-mülkədar və klerikal dairələrin hakimiyyətinin bərpası demək idi. Mənsub olduqları təbəqənin mənafeələrinin qorunub saxlanmasında maraqlı olan feodal-mülkədar çevrələr mərkəzlə münaqişəyə girməyi arzu etmir, vilayətin onların mənafeyini təmin edə biləcək mərkəzi hakimiyyət uğrunda çıxış edirdilər.

İranda mərkəzləşdirilməsi və Azərbaycanın mərkəzi hakimiyyətə tabe etdirilməsi 1921-ci il fevral çevrilişindən, xüsusən də Rza xanın təmsil etdiyi hərbi zümrənin siyasi həyatda müstəqil rol oynamağa başlamasından sonra xeyli güclənmişdi. Mərkəzləşdirmə ideologiyasını işləyib hazırlayarkən, Azərbaycan ziyalılarının bəzi nümayəndələri İran xalqlarının etnik xüsusiyyətlərini ideal şəkildə, yaxud fikrən ləğv etmək yolu ilə iranlıların milli, mədəni, mənəvi həyatın mərkəzləşdirməyə, eyni şəkildə salmağa səy edirdilər. Əgər Azərbaycan maarifçiləri və demokratları “İran milləti” termini ilə İranın bütün əhalisini, yaxud iranlıların dövlət mənsubiyyətini qeyd etmək istəyirdilərsə, Azərbaycan ziyalılarının bəzi nümayəndələri həmin termin altında bütün İran əhalisini əhatə edən hansısa – sosial-siyasi orqanizm başa düşürdülər (9, 83). Başqa sözlə, onlar İran əhalisini vahid etnik birlik elan edirdilər. Məsələnin bu cəhəti 1922-ci ildən Berlin şəhərində “İransəhr” adlı jurnal nəşr etməyə başlayan H.Kazımzadənin fəaliyyətində daha geniş əks olunmuşdur. “Bu jurnalda İran gəncliyinin millətçilik ruhunu möhkəmlətməyə yönəlmiş, İranın qədim əzəməti haqqında ilk məqalələr meydana gəlmişdi” (3, 82.)

“Milliyyət və vətənpərvərlik” prinsipindən çıxış edən H.Kazımzadə “Həmin vilayətdə (Azərbaycanda- M.E.) İran milliyyəti milli birliyi nəfənə geniş təbliğat aparılması, İran maarifi və fars ədəbiyyatının yayılmasında təkid edirdi. O və onun qələm dostu Şəfəq Rzazadə (o da mənşəcə azərbaycanlı idi. – M.E.) sübut edirdilər ki, azərbaycanlılar mənşəcə farsdırlar, türk dili onlara zorla qəbul etdirilib” (10, 35) Bir ideoloq kimi H.Kazımzadə cəmiyyət qarşısında duran bütün məsələlərin həllini cəmiyyətin üstqurumunda və ideologiyasında mümkün dəyişikliklər aparmaq yolunda axtarırdı. O, yazırdı: “Milliyyət, ictimai prinsiplərimizin ən müqəddəs və bizim milli amalımızın Kəbəsi olmalıdır. Milliyyət, bizim bütün xarabalıqları abad edən, bütün pərişanlıqları islah edən cəmi müstəqilliyin dayağı və xilasedici dairəmiz olacaq” (5, 82). Milliyyət deyəndə müəllif vətəndaşlıq və ari irqinə mənsubluq başa düşür. O, yazırdı: “İranlılıq...öz güclü, gərilmiş qanadları altında dili və dinindən asılı olmayaraq İran millətinin bütün üzvlərinə yer verir. Kimliyindən-kürd, yaxud bəluç, yaxud erməni olmağından asılı olmayaraq damarlarında ari qanı axan və İrani

öz vətəni sayan hər bir fərd iranlı sayılmalı və iranlı adlandırılmalıdır” (5, 74-75) H.Kazımzadənin bu siyahısına düşməyən azərbaycanlılar üçün iranlı olmaq öz dili, tarixi, mədəniyyəti, etnonimi, milli şüuru olmamaq demək idi və fars milləti tərəfindən assimilyasiya olunmaqdan başqa bir mənə daşımırdı. “İranşəhr” jurnalı alman şərqşünası İ.Markvartın “Azərbaycan” adlı kitabından bir neçə səhifəni tərcümə edərək çap etmişdi. Burada qeyd edilir ki, Türkiyədə azərbaycanlıların türk “ırqinə” mənsubiyyətini sübut etməyə çalışırlar, hərçənd həmin məsələ iranlıların çoxuna axıracan aydın deyil... Hökumət bu məsələ barəsində heç bir tədbir görməmiş və görmür...” Buna görə də, “həmin məsələnin qəti həlli üçün və azərbaycanlıların İran mənşələri barəsində hər cürə “şübhələri” aradan qaldırmaq üçün H.Kazımzadə həmin kitabı azərbaycanlıların ari mənşəli olmalarının əsas dəlili kimi təsəvvür edərək tərcümə və çap etməyi öz qarşısına məqsəd qoymuşdu (5, 95-96).

Göründüyü kimi, müəllifdə azərbaycanlıların ari olmaları barədə qəti əminlik var idi. Bir sıra İran alimləri azərbaycanlılar arasında irançılıq ideyalarının gücləndirilməsinə türkçülük meylinin qarşısını alan bir vasitə kimi baxırlar. Qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan ziyalılarının bir sıra nümayəndələri Qacar sülaləsinin hakimiyyətdən salınması ərəfəsində azərbaycanlıların zorakı üsullarla assimilyasiyasının, paniranizmin fəal ideoloqları kimi çıxış edirdilər. Bu cəhətdən İran (irançı) və Azərbaycan (azərbaycançı) azərbaycanlılarını təmsil edən iki ziyalının mətbu fəaliyyətinin bir sıra cəhətləri maraqlıdır. Onlardan biri Əfşar tayfasının nümayəndəsi Mahmud Əfşar 1925-ci ilin avqustunda Tehranda “Ayəndə” jurnalını nəşr etməyə başladı. M.Əfşar jurnalın birinci nömrəsində böyük bir məqalə ilə mərkəzləşdirmə və xüsusən, guya milli birlik və müstəqillik naminə İranın qeyri-fars xalqlarının tezliklə assimilyasiya olunması uğrunda çıxış etmişdir. O güman edir ki, İran dövlətinin mövcudluğu İran hökumətinin İran xalqlarının etnik və etnoqrafik müxtəlifliyinin, dil, adət-ənənə, paltar, etnonim və s. ləğv edib-ətməməsindən asılıdır: “Bizim əqidəmizə görə, nə qədər ki, İranda dil, əxlaq, paltar və s. sahədə milli birlik yaranmayıb bizim suverenliyimiz və ərazi bütövlüyümüz hər dəqiqə təhlükə altında olacaqdır” (2, 5) Onun fikrincə, dil cəhətdən milli yekcinsliyə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək lazımdır; ibtidai məktəblər açmaq və burada təhsili farsca aparmaq, İran tarixini tədris etmək, milli rayonlarda, xüsusən Azərbaycan və Xuzistanda fars dilində ucuz kitabçalar və hökumət qəzetləri nəşr etmək və s. (2, 6) M.Əfşarin həmin ideyaları H.Kazımzadənin milliyyət və milli birliyə aid ideyalarını dəqiqləşdirir və təkrar edirdi.

Azərbaycanlılara türk dilinin zorla qəbul etdirilməsi və onların tezliklə assimilyasiya olunması ideyasını İranda kommunist hərəkatının görkəmli xadimlərindən biri, milliyyətçə azərbaycanlı olan Tağı Ərani də həmin dövrdə qızğınca müdafiə edirdi (9, 88). İranın milli birliyinin digər azərbaycanlı ideoloqu S.Ə.Kəsrəvi M.Əfşarin proqramının məntiqiliyini “elmi cəhətdən” əsaslandırmağa cəhd göstərmişdir. Özünün “Azəri ya zəbane bastane Azərbaycan” (Azəri, yaxud Azərbaycanın əski dili, 1926) kitabında Kəsrəvi şərq

dillərində olan mənbələrə birtərəfli yanaşaraq “sübut etmişdir” ki, Azərbaycan ərazisinə türk dili türklər tərəfindən zorla XI-XIV əsrlərdə qəbul etdirilmiş və Azərbaycan dili ölkədə XV əsrdə sabitləşmişdir (6, 21). Azərbaycan dilinə, azərbaycanlıların türk etnosuna mənsubiyyətinə münasibətdə eyni mövqe tutan, demokratik hərəkatın tanınmış xadimlərindən biri, şair, publisist, azərbaycanlı M.Qənizadə sübut etməyə çalışır ki, “Azərbaycan türkləri heç vaxt türk dilində yazmamış, fars dilindən istifadə etmişlər, türk dili bir zaman itib gedəcək, Azərbaycanda türk yoxdur” (9, 88).

Həmin illərdə fars müəllifləri azərbaycanlıların dili və mənşəyi haqqında heç nə yazmır, onların “ari mənşəyini” sübut etmirdilər. Fars M.A.Şüştəri özünün “İran-name” əsərində qədim İranın tarixi haqqında Avropa və Amerika tədqiqatları əsasında qeyd edirdi ki, Azərbaycan arilərin vətəni yox, müstəmləkəsi olmuşdur (8, 105). Bundan əlavə, müəllif tərəfindən tərtib edilmiş İran dillərinin siyahısında S.Ə.Kəsrəvinin “kəşf etdiyi” Azərbaycanın Azəri adlanan qədim dili göstərilməmişdir (8, 33).

Bununla belə, Kəsrəvi “İran tarixinə, siyasətə, ölkənin milliyətinə əhəmiyyətli xidmət göstərmişdir” (9, 89). Bu dövrün tədqiqatçı alimi V.Mustafayevin qeyd etdiyi kimi, Kəsrəvi öz-özünü assimilyasiyanın zərurliyini əsaslandıraraq özü bildiyi kimi fars-azərbaycan ziddiyyətlərini yumşaltmaq istəyirdi. Bununla bağlı belə bir sual ortaya çıxır: niyə Türkiyənin İrana münasibətdə panturkizm ideologiyasından əl çəkməyə məcbur olduğu bir dövrdə bir çox azərbaycanlı ideoloqlar azərbaycanlıların assimilyasiya olunması uğrunda fəal mübarizəyə başlayır, Azərbaycan dili əleyhinə çıxırlar? Bu sualın cavabına ayrı-ayrı araşdırmaçılar müxtəlif mövqedən yanaşırlar. O. Məlikov hesab edir ki, dövlətin mərkəzləşdirmə siyasətinin gücləndirilməsi 1924-1925-ci illərdə Azərbaycan Qacar sülaləsinə qarşı şiddətli təbliğatla müşayət olunurdu (7, 66-67) K. Əsədullayev də bu münasibətin antitürk xarakteri daşdığını iddia edir (1, 105). Öz-özünü assimilyasiya ideyası antiqacar əhval-ruhiyyəsinin və fars şovinizminin güclənməsi ilə bağlı olaraq farslar tərəfindən Azərbaycanın varlı təbəqələrinin mənafeyinə qarşı çevrilə biləcək təhlükəni aradan götürməyə xidmət edirdi. Nəhayət, öz-özünü assimilyasiya ideyası daha əsaslı məqsəd güdüdü. Bu ideya təkcə azərbaycanlı zəhmətkeşləri öz azərbaycanlı zülmkarlara və mərkəzi hökumətə qarşı sosial mübarizədən yayındırmağa, təkcə sosial mübarizəni “yalançı” milli mübarizə ilə əvəz etməyə deyil, həm də, özü də bu olduqca vacibdir, praktiki olaraq mövcud olmayan panturkizm qarşısında yox, şimaldan- sovet Azərbaycanından gələn kommunizm ideyaları qarşısında maneə yaratmağa xidmət etməli idi (9, 91).

Bütün bunları ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, Qərbi və Mərkəzi Avropanın etnik baxımdan yekcins cəmiyyətləri ilə tanış olan burjua ziyalıları, siyasi xadimləri ölkədəki dil müxtəlifliyini “Şərq səmərəsizliyi”, regional muxtariyyəti isə inzibati anarxiya ilə eyniləşdirir, çoxmillətli, çoxdilli və müxtəlif mədəniyyətli cəmiyyəti birdilli, bir mədəniyyətli, başqa sözlə, etnik baxımdan yekcins ölkə kimi görmək istəyirdilər. Bu yolda aşağıdakı vəzifələrin

yerinə yetirilməsini vacib bildirdilər: Fars dilini və İran tarixini ölkənin bütün rayonlarında yaymaq və öyrətmək, farsca olmayan coğrafi və inzibati-ərazi adlarını dəyişdirmək; türk və ərəb tayfaları, eləcə də oturaq əhalini sərhəd rayonlarından mərkəzə köçürmək, onların yerinə fars tayfalarını yerləşdirmək, qeyri-fars rayonlarda maarif, mətbuat və çap işini genişləndirmək və s.

1921-1925-ci illərdə İran Azərbaycanında baş verən kəşməkəşli hadisələr mətbuatda əks olunurdu. Azərbaycan ziyalılarının Təbriz, Xoy və Zəncan şəhərlərində fars dilində nəşr olunan və liberal mövqeli mətbu vasitələr uzun müddət fəaliyyət göstərə bilmirdilər. Bu müddətdə mətbuatın inkişafı vahid xətt üzrə getmir, qabarmalar və çəkilmələrlə müşayiət olunurdu. Hakimyyəti bəzən ictimaiyyətin, o cümlədən mətbuat cəmiyyətinin ciddi müqaviməti qarşısında geri çəkilərək güzəştə getmək məcburiyyətində qalırdı. Xalq hərəkatı məğlubiyyətə düşər olsa da, nisbi ictimai fəallıq fonunda öz fəaliyyətini artırır və hətta mütərəqqi ideyaların ilhamçısına da çevrilirdi. 1920-1927-ci illərdə nəşr olunan “Tufan” qəzeti buna parlaq bir nümunə ola bilər (4).

“Böyük İran” ideyasını dövlətin rəsmi ideologiyasına çevirən Rza xan bütün mətbuat orqanlarını onun təbliğinə cəlb etməyə çalışırdı. Milli dillərdə çıxan nəşrlərin çapının qarşısı alınır, milli ideyaların mətbuata çıxması hər vaxtla əngəllənirdi.

1920-ci ildə siyasi, ictimai, ədəbi istiqamətdə fəaliyyət göstərən, Mirzadə Eşkinin təsisçilik etdiyi “Qərno bistom” (20-ci əsr) qəzetinin yalnız bir neçə sayı işıq üzünə görə bildi. Təbriz şəhərində 1921-ci ildə Mirzə Əbülqasim Mirəği tərəfindən həftəlik “Azad” (farsca) qəzeti, Baba Masumzadə tərəfindən “Beride Şimal” qəzeti (farsca), Təbrizdə Ələkbər Sərraci tərəfindən “Təkamül” (farsca 1 il çap olunub) qəzeti, Təbrizdə Hüseyn Tofiq tərəfindən “Tofik” qəzeti, “Bahar” dərgisi (12 sayı buraxıldıqdan sonra qapadıldı), 1922-ci ildə Tehranda S.C.Pişəvəri tərəfindən “Həqiqət” qəzeti (Pişəvərinin Cəngəllilər hərəkatı ilə bağlı yazdığı povestə görə bağlandı), Təbrizdə daşbasma şəklində İsmayıl Mühəndisi tərəfindən “Səda” qəzeti, yenə Təbrizdə Məhəmməd Əli Tərbiyətin redaktorluğu ilə “Gəncine-i Fünun” (farsca aylıq dərgi) dərgisi, Bakıda iranlı mühacirlər tərəfindən farsca-türkcə “Azadi-İran dərgisi, 1924-cü ildə Təbrizdə Salar Zəfərin redaktorluğu ilə “Asayiş” qəzeti (farsca həftədə iki dəfə), yenə orada Pişəvəri tərəfindən “Azər” adlı qəzet (farsca, həftədə bir dəfə), Təbrizdə Ələkbər Pişvaninin redaktorluğu ilə “Azərbaycan” qəzeti, Bağır Nettaq tərəfindən buraxılan “Ənkəbut” (hörümçək) qəzeti, Təbrizdə Əli Əsgər Heryari tərəfindən “Ordubehişt” (farsca həftəlik) qəzeti, 1925-ci ildə Təbrizdə Ağa Mirzə Rəhimxan tərəfindən “Əsre Cevan” qəzeti, Bakıda mühacirlərin (Azərbaycan Demokrat Firqəsinin) “Hambal” dərgisi yayınlanmağa başladı. Sonuncu qəzetin 10 sayı buraxıldıqdan sonra bağlandı və 1926-cı ildə “Zəhmət” adı ilə nəşr olunmağa başladı.

Qeyd olunan mətbu orqanlar mütləq əksəriyyəti fars dilində çap olunurdu. Ən çox adda çıxan qəzet və jurnal 1924-cü ilə təsadüf edir. Bu, həmin ildə baş vermiş hadisələrlə bağlıdır. Ancaq həmin nəşrlərin dövriliyinə nəzər sal-

saq, bu mətbu orqanların yalnız bir neçə nömrələrinin çap olunduğunu görürük. Məsələn, ictimai, elmi, eyni zamanda tənqidi məqalələr dərc edən öz səhifələrində karikaturalara geniş yer verən “Ənkəbu” qəzeti digər mətbu orqanları kimi qısa zamandan sonra 1927-ci ildə bağlanmışdır. Qəzetin üç ildə cəmi 33 sayı çıxmışdı ki, 1925-26-cı illərdə 19, 1927-ci ildə isə 14 sayı nəşr edilmişdi.

İran Azərbaycanında çap olunan digər populyar mətbu orqanı “Molla Nəsrəddin” idi. Bu jurnalın 1906-cı ildə Təbrizdə bir neçə sayı buraxıldıqdan sonra nəşrinə qadağa qoyulmuşdu. 1921-ci ildən dərgi yenidən nəşr olunmağa başladı. Dərginin Azərbaycan dilində aparılması üçün Mirzə Cəlil İranda danışıqlar aparmış və valinin dərgini ancaq fars dilində buraxmaq haqqındaki təklifinə belə cavab vermişdi: “Mən Molla Nəsrəddin” jurnalını 15 il Azərbaycan dilində nəşr etmişəm. Qafqaz Azərbaycanında olduğu kimi, İran Azərbaycanında da ancaq azərbaycanlılar yaşayırlar, burada yalnız ayrı-ayrı savadlı adamlar fars dilində danışırlar. Mən “Molla Nəsrəddin” dərgisini onlar üçün deyil, xalq kütlələri üçün buraxıram. O şeyə ki, mənə hətta rus hökuməti icazə verirdi, siz icazə verirsiniz. Təbriz şəhərində dörd erməni qəzeti nəşr edilir. Lakin bir nəfər iranlı belə erməni dilini bilmir. Mən erməni dilini bilirəm. İndi ki, belə oldu, onda icazə verin mən jurnalımı erməni dilində buraxım” (11, 78).

Bu təklif valinin müşavirlərini pis vəziyyətdə qoydu. Onlar Mirzə Cəlildən xahiş etdilər ki, hələlik gözləsin. Əbülfət Ələvi xeyli danışmaq apardıqdan sonra jurnalın Azərbaycan dilində buraxılması barədə jurnalın razılığını ala bildi. Amma jurnalın baş məqalələrinin fars dilində yazılmasını tələb edirdi. Mirzə Cəlil valinin bu təklifinə razı olmadığını bildirdi. Ə.Ələvi bu narazılığı aradan qaldırmaq üçün baş məqalələri fars dilində yazmağı öz öhdəsinə götürdü. Dərginin Təbriz nəşrində Əbülfət Ələvi ilə yanaşı Hacı Əli Şəbüstəri, İsgəndər xan Qəffari, Möhsün xan Sərtibi, Mehdi xan Şərifzadə fəal iştirak etmişlər. Jurnalın Təbriz nömrələrinin karikatura və rəsmlərinin əsas müəllifi Seyid Məhəmmədəli Behzad olmuşdur. İlk iki və sonrakı 6 nömrədə əksər məqalə və feleytonları yazan Mirzə Cəlil dərginin Tiflisdə çıxan nömrələrinin müəllif müxtəlifliyini və mövzu rəngarəngliyini qoruyub saxlamaq, Güney oxucularında bitkin “Molla Nəsrəddin” təsəvvürü yaratmaq üçün əksər molla-nəsrəddinçi dostlarının gizli imzalarından istifadə edirdi. Yazıların altında “Molla Nəsrəddin” imzasından başqa, “Mozalan”, “Dəli”, “Hərdəmxəyal”, “Lağlağı”, “Dabanı çatdaq xala”, “Qızdırmalı”, “Sırtıq”, “Utanmaz kətdi”, “Cızbızçı”, “Xırdavatçı”, “Müxlüsün Sadələvh” kimi imzalar da qoyulurdu. Ə. Mirəhmədov “C.Məmmədquluzadə irsinin nəşri məsələləri haqqında” məqaləsində Təbriz nəşrində işlədilən imzaların hamısının Məmmədquluzadənin özünə aid olduğunu yazır (12, 20).

C.Məmmədquluzadə 1917-ci ildə Tiflisdə və Qafqaz şəraitində “Azərbaycan” məqaləsini yazmaqla daha ciddi və olduqca mühüm məsələlərə toxunmuşdusa, 1921-ci ildə Təbrizdə xeyriyyə cəmiyyəti təşkil etmək, çörək, aclar, hamamlar və bu kimi nisbətən xırda məsələlər haqqında yazmağa məcbur olmuşdu. Həm də “Molla Nəsrəddin”in yazıçıları indi Mirzə Cəlilin özündən

başqa tamamilə yeni adamlar idi ki, onların da məcmuədə iştirakı onun üslub xüsusiyyətlərinin müəyyən dərəcədə dəyişdirilməsində təsirsiz ola bilməzdi.

C.Məmmədquluzadə dərğinin Təbriz nömrələrində də tematika cəhətdən rəngarəngliyini, əhatə etdiyi mövzu vüsətini saxlaya bilmişdir. Dərğinin Təbriz nömrələrinin əvvəlki və sonrakı nömrələrə görə hər cəhətdən fərqi vardır. M.S.Cəfərov bu fərqi doğru olaraq belə izah edir: “Bu nömrələrdəki ruh Tiflis və Bakıda nəşr olunan “Molla Nəsrəddin”ə bənzəmir. Bunlarda gülüşün böyük ustasının dodaqları güclə tərpənir. Fövqəladə geniş bir ürəyə sahib olan Mirzə Cəlil həyatını həyəcansız dərk edə bilmir. Bu nömrələrdə ciddi mühakimə, qəzəb, səbirsizlik və qəlb narahatlığı hər yerdə yumor və satiraya üstün gəlir. Çünki onlar Təbrizə xitabən yazılıb (11, 81).

ƏDƏBİYYAT

1. Асадуллаев К. Свержение династии Каджаров в Иране (1920-1925), Душанбе: До-ниш, 1966. 168 s.
2. “Ауəндə” журнаһи, 1925, № 1, s.5 .
3. Дорошенко Е.А. Некоторые тенденции в развитие культуры Ирана в 20-30-х годах XX в.- Краткие сообщения Института народов Азии, №77, 1964. 82 s
4. Xudiyev N. Güney Azərbaycan mətbuatına bir baxış. Varlıq dərgisi 1383, №133. 128 s.
5. İranşəhr, 1923, №2.
6. Kəsəvi Ə. Azəri ya zəbanə qədimə Azərbaycan. Tehran, Əmir kəbir, 1321. s.390
7. Меликов О. Установление диктатуры Реза шаха в Иране. М., Восточная литература, 1961. 124 s.
8. Mirzə Abbas ibn Məhəmməd Əli Şüştəri, İrannamə ya karnaməye iraniyane bastan. 1925, №2. s.105.
9. Mustafayev V.K. Cənubi Azərbaycan Milli Şüuru (XX əsrin I yarısı). Bakı: “Əbilov, Zeynalov və oğulları”, 1998. 158 s.
10. Müctəhid M Ricale Azərbaycan dər əsrə məşrutəyyət, Tehran, İsfahan, 1948, 136 s.
11. Məmmədli P. Cənubi Azərbaycan mətbuatı tarixi. Bakı: Elm, 2009.-199 s.
12. Sərdar N.S.Tarixə ruznaməha və məcəlləhayə Azərbaycan, Ic. Yersiz, 1360, 122 s.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ И ПРЕССА В ИРАНЕ 1921-1925 гг.

МАДЖИД ЭНТЕЗАРИ МАЛЕКИ

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассказывается о событиях, которые происходят в прессе Иранского Азербайджана 1921-1925 гг. Преобразования идеи "Большого Ирана" в официальную идеологию государства, отмечалось содействием всех СМИ. Согласно пресс-релизу, идеи национальности и национального единства предотвращалось всеми средствами.

Ключевые слова: Иранский Азербайджан, пресса, азербайджанский язык, газета, журнал

THE SOCIO-POLITICAL SITUATION AND THE PRESS IN IRAN IN 1921-1925

MAJID ENTEZARI MELEKI

SUMMARY

The article deals with the events that happened in Iranian Azerbaijan in 1921-1925. Transformation of the idea of "Great Iran" into the official ideology of the state is noted as the contribution of all media. According to the press release, ideas of nationality and national unity were prevented by all means.

Key words: press, journal, Iranian Azerbaijan, newspaper, the Azerbaijani language